

(1999) Mosty 8 (1) 3

1999: Od emócií k osvietenému sebazájmu

LADISLAV KOVÁČ

V auguste 1992 vyhlásil Tomáš Ježek, v tú dobu minister českej vlády: "Dám hlavu na špalek za to, že stejně tak, jako se v padesátých a šedesátých letech hovořilo o německém, tak se do pěti let - a možná ještě dříve - začně hovořit o českém ekonomickém zázraku." Čarovný vynález, kupónová privatizácia, bežala naplno. Rozheganý slovenský vagón sa práve podarilo odpojiť od českého rýchlika. Žiadna prekážka nestála viac na ceste do rája. - Šesť rokov ubehlo. Zázrak sa nekonal. Zas sme všetci v jednom vreci.

Ale boli to pekné rôčky: plné nádeje. Že je Česko jednotkou medzi postkomunistickými štátmi, verili nie iba jeho premiér a ministri, ale s malými výnimkami aj české masovo-komunikačné prostriedky. A vďaka nim aj bežní českí občania. Podľa novín, rádia a televízie všetko šlo vynikajúco dopredu. Ešte viac bolo dôvodov k jasanu, keď tlač sem-tam hrôzostrašne líčila, ako to ide dolu vodou so Slovenskom. Pomaly sa vari sympatie či láska k Slovensku menili na súcit a čoraz viac i na úľavu z toho, že nám Československú republiku rozdelili. Hádam už iba my, poslední Mohykáni, slovenskí Čechoslováci, sme naďalej zlorečili demontážnikom spoločného štátu. No o to viac sme vývoj v Česku úprimne obdivovali a držali mu palce. Žáner, aký pestovala na obrazovkách slovenskej televízie jej pražská spravodajkyňa Sládečková, "teš sa Slovač, už aj Čechom zdochla koza!" (takto vtípne ho charakterizovala Miroslava Kodoňová), bol slaboduchý. Väčšina Slovákov, myslím si, na české úspechy verila a bratom Čechom súrodenecky závidela. Pochopiteľne, veď sme ľudia.

A naraz zisťujeme, na oboch stranách, že si nemáme čo závidieť. A ľutovať sa môže iba ak navzájom. Sme na tom v podstate rovnako zle. Spoločná komunistická minulosť urobila z nás siamské dvojčatá. Dvaja politickí felčiari sa pustili do oddeľovania zrastených tiel, každý s vidinou, aké to bude úžasné - a poriadne to dobabrali.

Čím sa odlišujeme?

Mnohým.

Politickými dejinami. Přemyslovci neboli kráľmi Slovákov. Slováci sme dlho boli,

spolu s Maďarmi, obyvateľmi Uhorska (Maďari slovo Uhorsko nepoznajú; pre Uhorsko i Maďarsko majú jediné slovo: Magyarország). Česi boli, spolu s Nemcami, obyvateľmi "Bohémie" (pre čo zas nemáme slovo my; zato iné európske jazyky áno). Československo malo byť obnovením štátu, ktorý založili Přemyslovci. Preto sa dlho zvyklo hovoriť "historické země a Slovensko" (čiže: iba my Česi sme tvorili históriu, Slováci dejín nemali, oni si len po stáročia na tatranských holiach pásavali svoje ovečky).

Kultúrnymi tradíciami. Na rozdiel od českého bolo slovenské národné obrodenie chudobné; vysililo sa v neplodných obranných bojoch proti maďarizácii. Preto sme Slováci, v porovnaní s Čechmi, dali svetu tak málo. Niet divu, že sme neistí. Vlastne len urýchlene hľadáme nosné kultúrne tradície, čo by nám dodali sebavedomia.

Vzdelanosťou. Na počiatku storočia sme Slováci už temer nemali vzdelaných ľudí. Boli pomad'arčení. Na európske pomery ojedinele rýchlo (a českou zásluhou) vyrástla početná slovenská inteligencia: máme možno relatívne viac obtitulovaných inžinierov a doktorov než Česi - ale medzi nimi hodne nedovzdelaných, "rýchlených", bez kultúrnej noblesy. Zásluhou Vladimíra Zakladateľa máme dnes na Slovensku možno aj v absolútnom počte viac univerzít ako v Česku - ale poväčšine s úrovňou nazaplkanie. - Lenže máme aj viac toho, čoho je v Čechách pomenej: entuziazmu, ctižiadosti, adolescentnej zaťatosti.

Ekonomikou. Česko je ekonomicky bohatšie. Má však výrobné zariadenia staršie, opotrebovanejšie ako Slovensko. A vyzerá to skoro tak, že v ekonomike ambíciami, cieľavedomosťou, dravosťou - vyvažujúc asi menšiu skúsenosť a rutinu - slovenskí podnikatelia prekonávajú českých.

Temperamentom. Keď to už toľkí povedali a aj dnes hovoria, treba tomu asi uveriť: racionálni, skeptickí Česi; romantickí, vášniví Slováci. Nevesta predaná Kubovi. Švejk a Jánošík. Klaus a Mečiar.

Tí poslední dvaja ako by boli symbolickým vyjadrením, ba paradigmou, všetkých rozdielov, čo tu boli vypočítané a všetkých podobností, o ktorých bude reč. Česi by - nikdy - nevolili Mečiara. Slováci by - nie síce nikdy, ale asi ešte dlho nie - nedali svoje hlasy Klausovi. Prítom sa títo dvaja vyšportovaní borci - salónny tenista a vidiecky boxér - tak vynikajúco dopĺňali pri rozbíjaní Masarykovho diela. Obidvaja tak rozdielni - a tak podobní!

Čo máme spoločné?

Veľa.

Politické dejiny. Od 16. storočia sme patrili do jednej monarchie. Po rozpade Rakúsko-Uhorska založili sme spoločný štát iba pre seba. Pri jeho zakladaní urobili sme spoločnú chybu: nevyjasnili sme si, čo mienime termínom československý národ. Preto, a najmä preto, sme spoločný štát dva razy stratili.

Kultúrne tradície. Mali sme po štyri storočia spoločný spisovný jazyk. Keď v pobelohorskej dobe v českých krajinách skoro vyhynul, udržovali a rozvíjali ho vzdelanci v Uhorsku. V 19. a 20. storočí najmenej šesť generácií Slovákov vyrastalo na českej kultúre. Práve tým, že slúžila rovnako Čechom ako Slovákom, ostala česká kultúra, aj napriek jazykovej schizme, kultúrou československou. A je ňou naďalej.

Rovnako nás ekonomicky postihol komunizmus. Zaostalé výrobné zariadenia, úpadok infraštruktúry, nekvalitná výroba predstavujú vnútorný dlh, ktorý bol po páde komunizmu odhadovaný na bilión korún. Ale je to zrejme oveľa viac: vyše bilióna mariek, teda viac ako dvadsať tisíc miliard korún, pohltila už ekonomická regenerácia bývalej NDR - a stále to nestačí. Kto tento argument neuznáva, nech skúsi spočítať, koľko nás bude stáť výmena prestarlých zariadení vo fabrikách, koľko vybudovanie nových ciest, autostrád, vlakových rýchlôtatí. Nech spočíta, koľko nám treba nových stavieb škôl a nemocníc, koľko bude treba zaplatiť za poľudštenie panelákových nocľahární, koľko peňazí by bolo treba vložiť do moderného vedeckého výskumu.

Podobný máme postkomunistický ekonomický vývoj. Dokončená kupónová privatizácia v Čechách sa ukazuje byť rovnako nešťastným riešením ako Mečiarovo rozdanie štátneho majetku tým, čo mu podlizovali: majetok skončil v rukách ľudí, ktorí, chtiac či nechtiac, ho budú musieť predať iným. Takým, čo budú schopní zaktivizovať ho obrovskými injekciami finančného kapitálu. Maďarsko aj Poľsko nás preskočili: štát si nevytvoril, ako zbytočný medzičlánok privatizácie, parazitickú triedu domácich novomilionárov a novomiliardárov a majetok rovno predal osvedčeným zahraničným boháčom. Vďaka ich skúsenostiam, a najmä ich peniazom, v týchto krajinách už bežia nevyhnutné reštruktúracie a inovácie. Teraz sa nám najprv treba starať o jedno: ustrážiť, aby náš kedysi spoločný majetok, ktorý sme prešustrovali, neprešiel z rúk súkromných zbohatlíkov do rúk ruských mafii.

Predovšetkým však jedno sme spoločne podedili z komunizmu. A najmä z čias jeho československej normalizácie. Mravné spustnutie. Nadšený český tatcherovec akosi nevidiel, že úspech Železnej lady bol podmienený nie iba jej privatizačnou politikou a uvoľnením trhových síl, ale rovnako stáročnými morálnymi tradíciami Veľkej Británie, anglickou úctou k právu, rešpektovaním dohôd, férovosťou, slušnosťou. Vedľa Ruska možno akurát my, práve

preto že sme boli kedysi prosperujúcou kapitalistickou demokraciou, poskytujeme študijný materiál pre teoretikov ekonómie: ukážku, čo za mičurinské monštrum sa zrodí, keď sa nespútaný kapitalizmus skríži s reálnokomunistickými manierami lajdáctva, chytračenia, podvádzania, protekcionárstva, s rozpadom etikety a mravným spustnutím.

Že sme siamskými politickými dvojčatami, dokázali sme vo voľbách v roku 1992. Česi i Slováci sme si vo väčšine dojímavo rovnako vybrali do čelá vlád rovnaké osobnosti (už vtedy to v Mostoch postrehol Vladimír Dočkal): dvoch dosebazahl'adených, sebavedomých, arogantných narcistov. Najmä táto podobnosť spôsobila, že sa nahromadené slovensko-české problémy mali akoby vyriešiť jedným šmahom (akéže jednanie a kompromisy!). Nerozhodlo to, čo bolo očividné a čo oboch robilo protikladnými: že jeden z nich bol nadpriemerne vzdelaný Pražák a ten druhý ťažkým detstvom poškodený psychopat z Lodomierskej Viesky.

Spoločné máme to, že odstraňovanie komunistického zhumpľovania, ekonomického a mravného, bude trvať nie roky, ale desaťročia. A vyžiada si tvrdú prácu a odriekanie viacerých generácií.

Eurorealizmus

Podľa prognóz optimistov z počiatku deväťdesiatych rokov už by sme dnes mali byť členmi Európskej únie (EÚ). Podľa dnešných euroromantikov budeme tam v roku 2005. Nebudeme.

V r. 1937 bolo Československo siedmou najpriemyselnejšou krajinou sveta. Že sme po 40 rokoch komunizmu iba o málo horší ako poslední v Európe, Grécko a Portugálsko, je vlastne úspechom. Ibaže: naše priemerné platy sú päťkrát nižšie ako sú priemerné platy v EÚ. Myslím si, že nie hrubý domáci produkt, ale tieto platy verne odrážajú úroveň našich ekonomík. V krajinách, čo patria do EÚ, je voľný pohyb pracovných síl; ak by nás tam zobrali, prečo by sa naši ľudia nehrnuli za päťkrát vyšším platom robiť tam, kde by ho dostali? Pritom však už dnes trpí EÚ hroziou nezamestnanosťou (v priemere 20% mladých ľudí nenachádza robotu) a rýchle technické inovácie budú ľudí v krajinách EÚ z výroby i z úradov stále rýchlejšie vytláčať.

Ako bude čas bežať, odpor proti rozšíreniu EÚ sa v krajinách, čo sa do nej šťastne dostali, bude zväčšovať. Ich občania si nepustia svoje pracovné miesta takým, čo by sa uspokojili s pätinou odmeny. Eurorealizmus, obávam sa s úzkosťou, znamená uvažovať a konať ináč, než uvažujú a konajú realističtí politici postkomunistickej Európy. Znamená nie iba klopať na dvere EÚ, ale aj robiť alternatívne prognózy o rýchlo sa meniacom svete.

#

Hľadať spojenia s tými, ktorí sú na tom rovnako zle ako my. Hľadať spoločnú stratégiu prežitia. Česko a Slovensko sme na tom "rovnakejšie" zle než všetci ostatní postihnutí. Dvadsať rokov husákovskej normalizácie nás poriadne morálne dogniavilo!

Čo nám zostáva?

Nezostáva nám nič iné, než spolupracovať. Nám, sentimentálnejším, aj preto, že sa máme navzájom radi. Tí, čo sa cítili urazení alebo zhrdení, by sa už tiež mali prestať prdúsiť - začínajú byť smiešni. Vzaté čisto racionálne, spolupráca je obojstranne výhodná - z osvieteného sebazájmu.

Po tom, čo sme odstránili do neba volajúci nezmysel, že české mládež na Slovensku a slovenská v Česku mohla študovať na školách iba za vysoké poplatky, treba likvidovať ďalšie absurdnosti. Jednu z najväčších: ponížovanie kontrolami na slovensko-českej hranici. Ak sa kontroly odstránili v rámci EÚ, niet dôvodu držať ich u nás: prečo by sa česká a slovenská vláda nemohli čo najskôr dohodnúť o sprísnenej kontrole vstupu cudzincov a na slovensko-českej hranici kontroly zrušiť? A ošklivé colnice premeniť na pamätníky politickej hlúposti.

Mali by sa postupne obnovovať spoločné československé kultúrne, školské, športové inštitúcie. Prečo by si strešné orgány, aspoň poradné a diskusné, nemohli vytvárať odbory, asociácie podnikateľov, organizácie študentov? Prečo by parlamenty nemohli mať spoločné fóra pre koordináciu legislatívy? Športová verejnosť v Česku i na Slovensku by určite prijala s potešením obnovenie československých športových súťaží, spoločnej futbalovej a hokejovej ligy a pod. Nebolo by načas, aby poštové a telefónne poplatky medzi Českom a Slovenskom boli zas na vnútroštátnej úrovni a nie na úrovni dvoch cudzích krajín?

Je mi ľúto mojich českých priateľov, o koľko prichádzajú tým, že nemôžu sledovať niektoré programy slovenskej televízie a čítať, čo sa píše na Slovensku. Český národ sa správa nerozumne, ba absurdne: zmenšuje svoj kultúrny priestor. Na Slovensku je situácia obrátená: osamostatnenie núti slovenských intelektuálov k intenzívnej reflexívnej činnosti, čím je stimulovaný rozvoj celej kultúry, a pritom je česká kultúra naďalej využívaná ako samozrejma súčasť spoločnej kultúry (aj keď ju už väčšina nenazýva československou). Päťmiliónový národ užíva kultúrne plody šestnásťmiliónového spoločenstva. Patrím k tým, čo sa obávajú, že český národ podobnú výhodu nezvratne stratí. Vtedy, keď sa už českej mladi, zásluhou doterajšej kultúrnej izolácie (z nadradenosti a či urazenosti?), stane slovenčina cudzím jazykom. Prelomiť túto izoláciu čo najskôr je teraz, možno po prvýkrát v spoločných dejinách, oveľa viac v českom, než v slovenskom záujme. Tratia Česi a nie Slováci.

#

Ak by sme našu spoločnú situáciu chápali iba ako stav hmotnej a mravnej biedy zapríčinenej komunizmom, ak by sme svoje ciele videli jedine v dohnaní krajín EÚ a teda v namáhavom dosiahnutí toho, čo iní už majú, ťažko by sme odstránili "blbú náladu", čo dusí Česko a ktorá Slovensko neobíde. Ale hádam práve nevyhnutné dlhodobé ekonomické uskromnenie, spolu s neľahkým odstraňovaním mravného úpadku, umožní nám (prinúti nás?) hľadať a nachádzať originálne, nové nasmerovania, podnetné a užitočné aj pre iných. Nie zase hlásať utópie, ale experimentovať. Keď už máme svoju vlasť rozdelenú do dvoch štátov, aspoň môžeme každý robiť svoje pokusy a omyly nezávislejšie. Držme sa ale spoločnej kultúry (teda umenia, vedy, vzdelanosti, hodnotových tradícií). Myslím si, že jej československá jedinečnosť je ešte stále naším najcennejším kapitálom. Investujme ho trebárs oddelene, ale zveľadujme ho spoločne.

Autor je biológ, prvý postkomunistický minister školstva vlády SR